

Особистісні механізми смислотворчості

С.Л. Марков

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У статті розглянуто та проаналізовано психологічні й особистісні механізми розкриття та створення нових смислів. Запропоновано систему та принцип організації механізмів смислотворчості на основі таких універсальних структур, як «карта першосутностей» і «генеративна матриця творчості».

В статье рассмотрены и проанализированы психологические и личностные механизмы усмотрения и создания новых смыслов. Предложены система и принцип организации механизмов смысловотворчества на основе таких универсальных структур, как «карта первоэссенций» и «порождающая матрица творчества».

The paper discusses and analyzes the personal mechanisms of grasping and creating the new meanings. The system and principle of the organization of these mechanisms which are based on such universal structures as «Card of primal-essences» and «Generative matrix of creativity» are proposed.

Ключові слова: смислотворчість, механізми смислотворчості, матриця механізмів творчості, універсальні матриці.

Постановка проблеми

Дослідження процесів смислової динаміки знайшли широке відображення та представленість у сучасній психологічній літературі. При цьому як основні смислові процеси найбільш часто розглядаються такі цілісні динамічні феномени як смислоусвідомлення, смислоутворення, смислобудівництво та смислопородження. Водночас визначення сутності та основних змістових характеристик цих процесів уможливилось тільки при розкритті механізмів їхнього функціонування та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні психологи, які займаються проблемою смислу, спираючись на положення Л.С. Виготського про існування динамічної смислової системи, що являє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів, традиційно розглядають смисл як цілісну, автономну та динамічну систему, що відображає дійсність і систему діяльностей, а також реалізує емоційно-особистісне, смислове ставлення до світу (О.М. Леонтьєв, Ф.Е. Василюк, Б.С. Братусь, А.Г. Асмолов, Д.О. Леонтьєв) [1-5].

Різноманітні процеси та механізми смислопородження виступають предметом розгляду й аналізу у філософській, літературознавчій, лінгвістичній і психологічній літературі. Так, у цих роботах процес смислопородження постає як «нескінченне оновлення смислів у всіх нових контекстах» (М.М. Бахтін, 1975); як спонтанно-творче розпаковування закладених у світі смислів (В.В. Налімов, 1978); як творіння смислових горизонтів, контекстів і активізація нерозпечатаних смислів (К.А. Свасьян, 1987) [6-8]. У психологічному плані виникнення нових смислів постає як внутрішнє співвіднесення окремих ситуацій, актів поведінки до більш широких контекстів життя (Б.С. Братусь, 1988); як смислопородження, смислоутворення, смислоусвідомлення, смислобудівництво, смислотворчість (Ф.Е. Василюк, Б.С. Братусь, Д.О. Леонтьєв, С.В. Дмитрієв, А.В. Серій, О.О. Осанов) [2; 3; 5; 9-11].

Особливий інтерес викликає розробка процесів смислової динаміки в рамках постмодерністської парадигми, у якій сам смисл постає як гранично процесуальний феномен, а його породження та спонтанне виникнення розуміються як потенцію-

вання тексту і множення його смислових можливостей (Ж. Батай, 1949); спонтанне породження смислів текстом, семантичне розгалуження, версифікація, «систематичне вивільнення смислу» (Р. Барт, 1964); як деконструкція, руйнування стереотипів, включення в новий контекст, процес розкладання структур, генерація та розсіювання смислів (Ж. Дарріді, 1967), як нефінальне «експериментування», джерелом якого виступає хаотичне текстове середовище та «різноміність» (Ж. Дельоз, 1969); самодостатня, «безособова продуктивність» тексту, як означування, що виступає базовим процесом текстопородження (Ю. Кристева, 1969) [12; 13].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Практично кожен із дослідників, які займаються проблемою смислової динаміки, закономірним чином приходять до пошуку та визначення механізмів процесів смислопородження, усвідомлюючи, що саме вони розкривають сутність і основні закономірності функціонування смислу. Водночас множинність, різномісність і різноплановість, запропонованих у рамках різних концепцій, механізмів смислопородження вимагає їхнього упорядкування та зведення в одну цілісну, несуперечливу систему.

Формулювання цілей статті

У цьому зв'язку метою статті є виявлення й аналіз існуючих механізмів смислопородження та смислотворчості, а також побудова на основі універсальних породжуючих матриць їхньої взаємопов'язаної ієрархічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Смислотворчість цілісної творчої особистості проявляється як множення та генерація нових смислів, як потенціяція смислового поля і нарощування інтерпретацій, а також як елативізація, піднесення смислу, наповнення об'єктів розвивальними, універсними значеннями та культурно-творчими смислами.

При цьому смислотворчість є стрижневим, визначальним процесом більш фундаментального потоку творчого бачення, який розуміється як динамічна, відкрита, переживаюча та дієва свідомість, або за висловом М.М. Бахтіна як свідомість, що дивиться вперед і здійснює вчинки [6].

Смислотворчість як самопробудження смислів у потоці творчого бачення має гранично продуктивний характер і проявляється як кероване та вільне маніпулювання елементами образу світу, як вичерпування багатозначності їх смислового змісту та породження нових унікальних смислів.

Розкриття сутності, змістовних і функціональних характеристик процесу смислотворчості уможливується тільки за допомогою розкриття її механізмів, які в міру їх усвідомлення та закріплення трансформуються в евристичні прийоми, методи та процедури.

Під механізмом смислотворчості ми розуміємо взаємопов'язану систему умов, властивостей і станів особистості, а також послідовних зусиль і операцій, що забезпечують процес розкриття та породження нових смислів. При цьому якісна своєрідність особистісних механізмів смислотворчості визначається особливостями прояву цілісної творчої позиції особистості та, в першу чергу, її ціннісно-смислового компонента. У процесі багаторівневої смислової взаємодії особистості з різними феноменальними світами: текстами, комунікативними системами і самим світом культури, активізуються всі її компоненти, що реалізуються за допомогою ієрархізованої системи взаємопов'язаних механізмів.

Так, О.А. Арутюнян, яка розглядала смислотворчість як творіння читачем власного смислу та надання і приписування смислу в процесі розуміння філософського тексту, виділяла такі механізми смислотворення: а) співпереживання; б) вихідної суперечливості; в) читання в часі; г) механізм самозапитування; д) метафора [14]. Аналізуючи особливості прояву творчої уяви переважно на ціннісному

рівні взаємодії, І.М. Розет стверджував, що в основі її функціонування лежить пара протилежних, взаємопов'язаних механізмів: анаксіоматизації, що виявляється в знеціненні об'єкта, інформації та відносин і гіпераксіоматизації, що є підвищеною оцінкою об'єкта. Універсальність цих механізмів, а також той факт, що оціночна діяльність безпосередньо пов'язана з процесом породження смислів, дає змогу розглядати їх як сутнісні механізми смислотворчості [15].

У свою чергу М.В. Крогіус запропонував кілька схожих за змістом прийомів, які ефективно застосовуються в спортивній боротьбі: дискредитації суперника, що полягає в акцентуванні та аналізі його слабкостей і застосовується з метою позбавлення від невпевненості та ідеалізації, що дає змогу уникнути недооцінки суперника та зберегти мобілізацію на гру [16]. На основі теоретичного аналізу існуючої літератури з проблеми смислової динаміки, Д.О. Леонт'єв виявив такі психологічні механізми породження смислу: 1) замикання життєвих відносин, імпринтинг, зустріч суб'єкта з об'єктом або явищем, результатом якої є несподіване спонтанне набуття цим об'єктом вагомого життєвого смислу; 2) індукція смислу, яка являє собою надання смислу діяльності; 3) ідентифікація з певною соціальною групою або спільнотою та присвоєння їх смислових орієнтацій; 4) інсайт, або просвітлення, як раптове вбачання смислу; 5) зіткнення смислів при зустрічі різних смислових світів суб'єктів; 6) покладання смислу, в процесі якого суб'єкт своїм свідомим і відповідальним рішенням встановлює значимість чого-небудь у своєму житті [5].

Проблема процесів і механізмів ціннісно-смислової організації діяльності була докладно розроблена в роботах С.В. Дмитрієва, який запропонував 20 механізмів, визначені автором як антропні, переважно лінгво-культурологічні, механізми формування особистості творця. Водночас, якщо перші 7 механізмів: смислоутворення, смислоосягнення, смислоінтерпретація та смислотворчість виступають скоріше

як процеси або узагальнені механізми породження нових смислів, то інші являють собою психологічні механізми реалізації цих процесів. Серед них найбільш сутнісними й універсальними є: 1) смисловираження – «розчинення» особистості автора в системі культуротворчих дій; 2) смислове вживання в об'єкт пізнання та перетворення; 3) перенесення смислу з одного об'єкта на інший (метафора, аналогія, алегорія, катахреза, транспозиція, семантична експансія, смисловий зсув з тексту в контекст). При цьому цей універсальний механізм розщеплюється на більш тонкі психологічні механізми: посилення і зменшення будь-яких властивостей, гіперболізація, суміщення взаємовиключного, доведення проблеми до абсурду, фантазмагорія; 4) дифракція смислу – нове висвітлення старих смислів; 5) інтерференція смислів – посилення або ослаблення смислових позицій та контрпозицій; 6) логічна стереоскопія смислу – створення нового смислового ставлення до об'єкта; 7) модифікація смислу – зміна смислового ставлення до ситуації розв'язуваного завдання; 8) амфіболія смислу – множинне тлумачення; 9) конотація – збільшення ємності смислової інтерпретації дії за рахунок додаткових, супутніх значень; 10) контамінація смислу, або взаємодія близьких за значенням смислів двох або кількох подій; 11) смисловий катарсис [9].

Ще більш широкую й детальну класифікацію механізмів вбачання та побудови смислів запропонував Г.І. Богін, який вважав, що в їх основі лежить розуміюча рефлексія, особлива рефлексивна позиція, що реалізується за допомогою специфічних технік розуміння. При цьому він виділяє 104 рефлексивні техніки, з яких 19 відносяться безпосередньо до смисловбачання і смислопобудови, 6 технік пов'язані зі створенням «рефлексивного містка» між засобами текстопобудови й онтологічною картиною, 12 технік «розклеювання» змішаних конструктів, 16 технік інтерпретаційного типу, 26 технік переходу і заміни, 25 технік довільного виходу із ситуації фіксації рефлексії в духовний стан [17].

У цій гранично докладній системі механізмів і прийомів смисловбачання та смислопобудови можна виділити такі сутнісні, як: 1) інтендування – створення спрямованості рефлексії для вказування на її відправні точки, на більш глибокі смисли; 2) розтягування смислів – їх категоризація, перехід від власне смислів до метасмислів і метаметасмислів; 3) експектації – регульовані очікування смислів; 4) проблематизація; 5) феноменологічна редукція – «перехід в альтернативний світ» тексту; 6) значущі переживання вбаченого смислу; 7) метафоризація; 8) іронія; 9) вбачання та визначення альтернативного смислового світу; 10) вихід до вбачання й усвідомлення краси; 11) асоціювання; 12) вихід до інновації, вигадування, винаходу [17].

Аналіз ґрунтовних списків механізмів вбачання та породження смислів висвітлює низку проблем, що природно виникають на стадії росту та розвитку будь-якої теорії. Різниця у вихідних теоретичних передумовах і дослідницьких завданнях призводять до існування відокремлених кластерів різнорівневих, відмінних за своєю змістовою завантаженістю механізмів, частина з яких повторюється від списку до списку. Окрім цього в запропонованих системах механізмів смислопородження часто змішуються процеси та механізми, а також їхні різні якісні рівні. Водночас недостатня увага приділяється сутнісним трансіндивідним і надчуттєвим характеристикам смислу, що експлікуються в універсальні механізми та виявляються в феноменальних світах у вигляді ефективних, таких, що мають значну евристичну потужність, прийомів.

Звернення до такого трансіндивідного, надчуттєвого феномену, як смисл, а також спроба розкриття його сутності та механізмів, розуміння їх у всій повноті, без спотворень і втрат не проявлених пластів змісту, вимагає розгляду складних смислових феноменів у граничних контекстах, у процесі їх співвіднесення з вищими духовними вимірами й абсолютними трансценденціями буття.

Одним зі способів організації, розкриття та завдання смислів та їх механізмів є знаходження або побудова інваріантних, універсальних структур, деяких архетипічних генеративних матриць, конституюваних фундаментальними першосутностями та універсальними механізмами розвитку. Так, В. Гейзенберг писав, що ті ж самі організуючі сили, які створили природу у всіх її формах, – відповідальні за структуру нашої душі і точно так само – за нашу здатність мислення [18].

Організуючою смисловою матрицею може слугувати вихідна «Карта першосутностей», яка задається шляхом послідовного логічного розгортання Абсолюту, на первинну зв'язку першосутностей «Буття – Ніщо», а потім ще на дві нові комплементарні зв'язки: Буття (ціле – взаємодія) і Ніщо (можливість – свобода).

Саме діалектичні пари «ціле – взаємодія» і «можливість – свобода», породжені та центровані Абсолютом, викреслюють фундаментальні та взаємодоповнюючі трансцендентальні простори, які є конститутивними елементами універсальної карти першосутностей.

Ця інваріантна генеративна матриця пронизує всі пласти реальності, феноменальні світи та сфери людського досвіду, а її виміри або фундаментальні категорії визначають глибинно-сутнісні характеристики смислу. При цьому породжуючі простори універсальної центрованої пентаграми, з одного боку організують, зв'язують і співвідносять з центром всі існуючі сутнісні характеристики смислу, а з іншого – породжують нові або, швидше, сприяють спонтанному самопородженню неявних атрибутів смислу у викреслених лакунах. Можна виділити такі граничні та сутнісні характеристики смислу, що є корелятами атрибутів першосутностей: Абсолют (первинність, універсальність, креатологічність і самопороджуваність смислу); Буття (субстанціональність, стійкість, інваріантність, упорядкованість); Ніщо (неявність, невизначеність, мінливість, варіативність); Ціле (контекстуальність, холічність); Взаємодія (інтенціональ-

ність, зв'язаність); Можливість (потенціанальність, поліфонічність); Свобода (трансцендентність, хаотичність). Водночас автентичні способи розгортання та конституювання аксіоматично заданих першосутностей виявляють себе як сутнісні трансцендентальні механізми смислу (табл.1).

Спонтанне породження, збирання, знаходження та створення нових несподіваних і свіжих смислів та довільне наділення ними об'єктів і подій здійснюється за допомогою системи взаємопов'язаних універсальних механізмів смислотворчості, серед яких виділяються:

1. Елативізація (від лат. elativus, elatus – піднесений, спрямований угору), полягає в безперервному вбачанні та створенні вищих розвивальних і зміцнюючих смислів об'єктів і явищ шляхом розкриття їх істинної творчої природи та внесення в гранично широкі універсальні контексти.

Цей механізм проявляється як рух за

смисловою вертикаллю, як сублимація, «піднесення» смислу, спіралеподібне, підпорядковане вселенським ритмам, сходження до першосмислу або «смислу смислів».

Елативізація полягає в розкритті більш глибоких смислів, які приховуються за очевидними значеннями, у створенні нових вищих зв'язків, у поєднанні неявно пов'язаних явищ за законами краси і прихованого протопорядку, який просвічує в породжуючих просторах чистих можливостей і свободи.

Породження нових вищих смислів відбувається внаслідок творчого вирішення внутрішніх і зовнішніх конфліктів, трансформації шкоди на користь, знаходження в кожному об'єкті, ситуації та явищі персонального розвивального смислу.

2. Креатологізація – являє собою пошук, здобування або наповнення вищим, творчим смислом будь-якого предмета, явища природи та події, будь-якої думки,

Таблиця 1

Сутнісні трансцендентні виміри та механізми смислу

<p>ЦІЛЕ <i>Контекстуальність, цілісність</i> Розширення контексту та співвіднесення з усе більш широким цілим</p>		<p>МОЖЛИВІСТЬ <i>Потенціанальність, поліфонічність</i> Потенціація як множення контекстів, нагнітання точок зору та інтерпретацій</p>
<p>БУТТЯ <i>Субстанціональність, стійкість, інваріантність, упорядкованість</i> Контекстуальність та інтенціональність як основопокладаючі атрибути смислу (Д.О. Леонт'єв)</p>	<p>АБСОЛЮТ <i>Первинність, універсність, креатологічність, самопородженість</i> Елативізація як безперервне створення вищих смислів у процесі руху за смисловою вертикаллю. Креатологізація як наповнення об'єктів вищим, творчим смислом</p>	<p>НІЩО <i>Неявність, невизначеність, мінливість, варіативність.</i> Осмислення як трансцендування в потенції (Є.І. Иванов). Єдність ексцесу і трансгресії (Ж. Батай) і «позитивна реконструкція» (М. Епштейн)</p>
<p>ВЗАЄМОДІЯ <i>Інтенціональність, зв'язаність</i> Взаємопроникнення смислових світів, утворення вищих зв'язків, перенесення і накладання смислів</p>		<p>СВОБОДА <i>Трансцендентність, хаотичність</i> Деконструкція як руйнування традиційних смислів, розрив звичних зв'язків та абсурдизація</p>

переживання та дії. Це бачення в кожному об'єктивному факті та явищі їх глибинних, співвідносних із вищими і граничними цінностями, смислів. Водночас креатологічний смисл за своєю сутністю позбавлений тоталітарної імперативності та являє собою єдність універсного і живого, індивідуального смислу об'єкта, існуючого як унікальний феномен і подія.

3. Ампліфікація смислу полягає в його розширенні, збільшенні, примноженні та підвищенні, шляхом вільного і необмеженого включення в аналогічні за змістом твори мистецтва, міфи, релігійний досвід, життєві події, сновидіння, символи й архетипи. Схожим механізмом виступає «Духовна диверсифікація смислу діяльності», який розуміється як розширення духовно-діяльнісного світу людини (С.В. Дмитрієв) [9].

4. Анагогічне тлумачення (від грецьк. *anagoge* – вести вгору) виявляє універсальне етичне значення символів, шляхом звернення до «піднесених ідеалів» та являє собою інтерпретацію, спрямовану на утворення все нових і все більш універсальних функціональних символів, на послідовне сходження від буквального смислу до духовного (Г. Зільберер) [19].

5. Смислова пульсація проявляється як поперемина центрація та речентрація смислу, як виявлення емоційно-смислової домінанти, всеохоплюючої ідеї та пристрасного устремління, а також інтуїтивне вловлювання, схоплювання неявних смислів, які спонтанно самопороджуються на границях і в «шарах, що перемішуються».

Цей механізм лежить в основі особливого виду руху, який проявляється в смисловому балансуванні та вібраціях, у послідовному руйнуванні звичного панівного смислу і створенні нового, в конструюванні смислових зв'язків – «головне-другорядне» та в ритмічних переходах від домінантних смислів до периферійних, які несподівано стають головними.

У реальній життєдіяльності цей механізм проявляється як призупинення активності, повернення до початку, бачення світу вперше і переосмислення його з чистого аркуша, як глибинна переоцінка

внутрішніх орієнтирів, цінностей, цілей і пріоритетів.

6. Смислова рефлексія розуміється, як внутрішня робота з переосмислення, у тому числі й самих способів рефлексії та стратегій породження нових смислів (А.В. Россохін) [20].

7. Потенціація – проявляється як мультиплікація смислів шляхом множення задумів, розгортання альтернатив, створення нових понять, їхніх варіацій і конкуруючих моделей. Потенціація являє собою «позитивну реконструкцію», яка не тільки розхитує основи, генерує та розсіює смисли, а й пропонує альтернативні, нові погляди на речі (М. Епштейн) [21].

8. Містерізація – являє собою вбачення в об'єктах та наділення їх таємничими, незбагненими і потаємними смислами. Реалізація цього механізму вимагає особливого настрою, заняття активно-рецептивної позиції, яка включає повагу та благоговіння перед таємницею, неспішне очікування та чуйне уловлювання емерджентно виникаючих невідомих смислів. Так А.А. Пузирей, аналізуючи погляди Л.С. Виготського на проблему розуміння творів мистецтва, писав, що він якраз і ставив феномен таємниці «на чільне місце», якраз і намагався брати саме «таємницю» як вихідну, відправну точку для розгортання роботи розуміння [22].

9. Холізація – являє собою інтуїтивне, одномоментне схоплювання смислів у всій їх цілісності. Це вміння симульганно бачити всю багатовимірну складність об'єкта, охоплювати її одним поглядом, виявляти приховані за інформацією смисли, впорядковувати різноманіття за допомогою досконалих і простих гештальтів. Цей механізм проявляється як інсайт, просвітління або раптове вбачення смислу там, де тільки що ще нічого не було (Д.О. Леонтєв) [5].

10. Співвіднесення і вписування об'єктів у нові, широкі контексти. При реалізації цього механізму вбачення нових смислів об'єктів здійснюється шляхом вписування їх у фундаментальні й абсолютні матриці та їх співвіднесення з ці-

лісним смисловим Універсумом і глибинними внутрішніми горизонтами. Так, Б.С. Братусь писав, що рух смислової сфери забезпечується зверненням особистості до більш широких контекстів, наприклад до власних граничних цінностей або до моральних загальнолюдських [3].

11. Смислова трансценденція являє собою створення нових смислів шляхом виходу за межі наявних, капсульованих смислових контекстів, довільного переходу до вищих надсистем і всієї повноти цілого, а також до неявних смислів сфери невидимого та потойбічного. Цей механізм акцентований на самому процесі переходу кордонів і рамок, на особистісному акті виходу за межі. Це не подолання чогось, не заради чогось, а самодостатнє виходження із замкнутості та ситуативності заради виходження, постійне смислооновлення в просторі свободи.

12. Деконструкція полягає в розкритті та звільненні прихованих смислів, а також у знаходженні самих витоків смислопородження шляхом руйнування стереотипів і «репресивних логоцентризмів» за допомогою розплітання, розкладання, розшарування, розборки та реконструкції ustalених структур і традиційних цінностей.

Деконструкція, за словами автора цього терміна Ж. Дерріди, «є рух досвіду, відкритого до абсолютного майбутнього прийдешнього», вона позитивна і винахідлива, вона створює нові правила для майбутніх досягнень і веде до народження винаходу [12].

13. Конектизація полягає в породженні нових смислів шляхом розкриття всього різноманіття проявлених і можливих зв'язків, створення нових, якісно вищих відносин, а також за допомогою розуміння глибинних інтенцій, призначення та внутрішніх цілей об'єктів. Глибинними психологічними механізмами створення нових смислів у цьому разі виступають аглютинація, комбінування або створення смислових візерунків.

14. Трансферізація (лат. *transfere* – переносити) полягає в перенесенні всього спектра смислових характеристик з одні-

єї сфери реальності на іншу, в результаті чого відбувається її якісна зміна та смислооновлення.

Водночас у реальних життєвих феноменальних світах смислотворчість, породження та прирощення смислу об'єктів і явищ відбуваються в потоці творчого бачення, за допомогою реалізації цілісної, багатоконпонентної творчої позиції особистості. При цьому кожен із її компонентів: аксіологічний, когнітивний, емоційний і поведінковий виявляються у вигляді комплементарних пар універсальних механізмів творчості: ідеалізації – проблематизації, децентрації – симплізації, ідентифікації – медитації, самоактуалізації – персоніфікації. Ці діалектичні зв'язки творчих механізмів конституюють вихідну, універсальну генеративну матрицю, що й слугує організуючим патерном всіх існуючих і можливих механізмів смислопородження (табл. 2).

У цьому разі в основі процесу смислотворчості лежить послідовна та симультанна реалізація системи прийомів або усвідомлених універсальних механізмів творчості:

Ідеалізація являє собою розкриття і створення нових смислів, які індукуються сконструйованими ідеальними образами або гранично досконалими моделями об'єктів, бачення й одномоментне схоплювання ідеалу, в якому гармонійно поєднуються вищі цінності, потенції та універсалії, а також як довільне наділення об'єкта певними вищими смислами: сакралізація, бьютифікація, романтизація, перфектизація, аморизація. Близькими за змістом є такі механізми смислопородження, як гіпераксіоматизація або свідоме завищення цінності об'єкта (І.М. Розет) [15], інтуїтивне схоплювання й увявлення ідеалу (Н.С. Автономова) [23], передбачення, антиципація й експектація.

Проблематизація полягає в породженні нових смислів шляхом розщеплення смислової моделі цілісного об'єкта на протилежно спрямовані смисли, з їх подальшим зведенням і синтезом, розгляд об'єкта з різних точок зору та протистав-

Генеративна матриця й особистісні механізми смислотворчості

Ідеалізація – бачення, пошук і розкриття ідеальної сутності об'єкта та уявне конструювання його ідеального образу	Проблематизація – виявлення і загострення ключових суперечностей об'єкта, процес пошуку та визначення ключових проблем
Децентрація – процес створення різних підходів до об'єкта, зміна стереотипних установок і шаблонів мислення	Симплізація – позбавлення від усього складного, несуттєвого, заплутаного як досягнення ясності й елегантності форми
Ідентифікація – активне занурення і втілення в об'єкти та їх обставини, злиття з ними, вживання в їх внутрішній світ і переживання емоційного резонансу	Медитація – відсторонення і чуттєва ізоляція від зовнішнього та внутрішнього світу, безпристрасне і свіже сприйняття їх сутностей, зв'язків, краси та симетрії
Самоактуалізація – процес найбільш повного розкриття та розвитку творчих можливостей особистості, спонтанне та щире вираження її внутрішнього світу	Персоніфікація – оживлення й одухотворення об'єктів, наділення їх властивостями суб'єкта, визнання їх незалежності та права на саморозвиток

лення смислових позицій, бачення в кожному об'єкті його «тіньового смислу», активізація процедури запитування та пізнання протилежного (Г.Г. Гадамер) [24]. У цьому разі реалізується деяке проблемне бачення, спрямоване на свідоме виявлення в об'єкті неявних проблем і ключових суперечностей, з метою їх творчого розв'язання, результатом якого і є виникнення нового смислу.

Децентрація проявляється у вільному множенні інтерпретацій, довільному генеруванні безлічі, відмінних від загальноприйнятих, смислів, в уявній заміні звичних зв'язків на незвичайні, зміщенні смислових акцентів, руйнуванні традиційних уявлень і стереотипів, подоланні інертності мислення та смислопородження. Децентрація реалізується в традиції розмножуючого, диференціюючого, дивергентного тлумачення (А.Г. Теслінов) [25], вектор якого спрямований до некерованого розширення розмаїття смислів.

Симплізація розуміється як позбавлення від складних, несуттєвих, заплутаних, затемнених смислів, як досягнення ясності й елегантності форми, легкості та прозорості смислових конструктів. Цей механізм полягає у вираженні та представленні змістової складності за допомогою простих, ясних і зрозумілих понять, наочних образів, символів і моделей. При цьому генерування і вибір нових смислів здійснюється

на основі критеріїв прихованого порядку, гармонії та краси. У цьому разі можна говорити про реалізацію традиції селектуючого, конвергентного тлумачення, вектор якого спрямований до точних смислів-значень і дійсних смислів (А.Г. Теслінов) [25].

Ідентифікація проявляється як відкриття та схоплювання нових смислів шляхом вчування та вживання в пізнаванні об'єкти, тексти, інших людей, у творі культури та духовний світ автора, як активне занурення та втілення в об'єкти, смислове злиття та переживання ціннісно-емоціонального резонансу з ними.

Медитація проявляється як відсторонення та чуттєва ізоляція від зовнішнього і внутрішнього світу, як дистанціювання від об'єктів взаємодії, безпристрасне та свіже сприйняття їх зв'язків, сутностей і смислів, прихованої краси та симетрії. Породження нових смислів здійснюється шляхом ізоляції та здобуття позиції «позаперебувальності», яка, на думку М.М. Бахтіна являє собою «найпотужніший важіль розуміння». Саме ця позиція дає змогу створити «надлишок бачення», організувати простір діалогу свого та чужого смислу й тим самим подолати їх однобічність і замкнутість та розкрити їх глибини [6; 26].

Це генерування свіжих смислів у процесі бачення світу і себе в новому світлі, за допомогою прийому «одивнення»,

шляхом уявлення звичних речей і явищ як незнаних, немовби побачених уперше. Саме бачення, а не впізнавання об'єктів виринає їх зі звичного контексту і робить звичне незвичайним, дивним і дивовижними (В.Б. Шкловський; Г.Л. Тульчинський) [27].

Самоактуалізація розуміється як процес найбільш повного розкриття і спонтанного втілення смислової сфери особистості, як породження нових, несподіваних смислів у процесі вільного творчого самовираження. Цілісна та вільна самоактуалізація смислових потенцій передбачає як спонтанне виявлення всього багатства внутрішнього світу особистості, так і реалізацію ідеальних проєктів, планів та уявних моделей майбутнього.

Персоніфікація являє собою оживлення й одухотворення об'єктів, бачення їх як самодостатніх феноменів і значущих подій, надання їм права на виявлення своїх унікальних, несподіваних, індивідуальних смислів. По суті це механізм реалізації феноменологічного смислопороджуючого бачення, яке дає змогу феноменам і подіям бути самими собою, стояти в собі і виявляти індивідуальні смисли рівнозначні всім абсолютним смислам.

Цей механізм полягає у розгляді самих смислів як живих, самостійних і таких, що саморозвиваються, суб'єктів, здатних до самопородження, самостійного розвитку та руху за власними ідеальними траєкторіями. У цьому разі надається можливість текстам і героям творів говорити своїми голосами, говорити за себе, безпосередньо висловлювати свої унікальні смисли.

Визнання рівноправності індивідуальних смислів визначає сутнісну потенцію творчого смислового бачення, що полягає в умінні бачити в кожному об'єктивному факті, в кожному явищі та суб'єкті їх іде-

альні, співвідносні з вищими і граничними цінностями смисли та, одночасно, їх унікальні, індивідуально-своєрідні смислові домінанти.

Висновки

Смисл відкривається, відшукується, розгадується за допомогою спрямованих розкриваючих зусиль, певних уявних маніпуляцій з об'єктом, що здійснюються за допомогою реалізації системи усвідомлених механізмів смислотворчості.

Смисли не породжуються та не виробляються зусиллями волі, вони уловлюються та вихоплюються з потоку бачення, що розплітається на потоки осмислення, усвідомлення, переживання та дії. Вольові зусилля необхідні при входженні в потік, при відстороненні від нього, а також для його «взмішування» за допомогою спрямованих творчих прийомів.

Різноманіття існуючих у літературі механізмів смислопородження та розуміння впорядковується за допомогою певних універсальних архетипічних структур і генеративних матриць, що не тільки організують наявні механізми, а й висвічують нові можливі.

Смислотворчість, породження і прирощення смислу у феноменальних світах відбувається в потоці творчого бачення, за допомогою іманентних цим світам механізмів комбінування, перенесення, потенціювання, деконструкції, а також багаторівневих і комплементарних зв'язків універсальних механізмів творчості.

При цьому в результаті свідомої реалізації системи творчих механізмів-прийомів світи динамізуються, розгортаються новими гранями, розхитуються, розрихлюються і, тим самим, виявляють нові смислові виміри і дають змогу новим смислам просвічувати через новостворені просвіти буття.

Список використаних джерел

1. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии / А.Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2001. – 236 с.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания / Ф.Е. Василюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 304 с.
4. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 336 с.

5. *Леонтьев Д.А.* Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – 3-е изд. – М. : Смысл, 2007. – 511 с.
6. *Бахтин М.М.* Автор и герой в эстетической деятельности / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – С. 7-180.
7. *Налимов В.В.* Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В.В. Налимов. – М. : Прометей, 1989. – 287 с.
8. *Свасьян К.А.* Человек как творение и творец культуры / К.А. Свасьян // Вопросы философии. – 1987. – № 6. – С. 56-67.
9. *Дмитриев С.В.* Смыслопорождающие механизмы деятельностного сознания личности творца / С.В. Дмитриев // Физическая культура : воспитание, образование, тренировка. – 2001. – № 2. – С. 4-10.
10. *Серый А.В.* Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов / А.В. Серый. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2002. – 183 с.
11. *Осанов А.А.* Смыслотворческие интенции сознания и человеческое бытие / А.А. Осанов // Смысл человеческого бытия. – Владимир, 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hpsy.ru/public/x2978.htm>
12. *Деррида Ж.* О грамматологии / Ж. Деррида / Пер. с фр. и вст. ст. Н. Автономовой. – М. : Ad Marginem, 2000. – 512 с.
13. *Ильин И.П.* Постмодернизм от истоков до конца столетия : эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М. : Интрада. – 1998. – 255с.
14. *Арутюнян О.А.* Понимание философского текста как смыслотворчество : автореф. дис. ... канд. философ. наук. / О.А. Арутюнян. – Краснодар, 2007.
15. *Розет И.М.* Психология фантазии / И.М. Розет. – Минск : Изд-во БГУ, 1977. – 312 с.
16. *Крогиус И.В.* Взаимообусловленность познания людьми друг друга и самопознания в конфликтной деятельности / И.В. Крогиус // Психология межличностного познания / Под ред. А.А. Бодалева. – М. : Педагогика, 1981. С. 66-80.
17. *Богин Г.И.* Обретение способности понимать : работы разных лет : в 2 т. / Г.И. Богин. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2009. – Т. 1. – 254 с.
18. *Гейзенберг В.* Физика и философия. Часть и целое [Текст] : пер. с нем. / В. Гейзенберг. – М. : Наука, 1990. – 400 с.
19. *Silberer H.* Probleme der Mystik und ihrer Symbolik. Wien und Leipzig / H. Silberer. – Hugo Heller, 1914. – 283 S.
20. *Россохин А.В.* Психология рефлексии измененных состояний сознания : дисс. ... докт. психолог. наук : 19.00.01 / А.В. Россохин. – М., 2009. – 346 с.
21. *Эпштейн М.* Философия возможного / М. Эпштейн. – С.-Пб. : Алетейя, 2001. – 336 с.
22. *Пузырей А.А.* Манипулирование и майевтика : две парадигмы психотехники / А.А. Пузырей // Вопросы методологии. – 1997. – № 4. – С. 148-164.
23. *Автономова Н.С.* Метафорика и понимание / Н.С. Автономова // Загадка человеческого понимания / Под общ. ред. А.А. Яковлева. – М. : Политиздат, 1991. – С. 95-113.
24. *Гадамер Г.-Г.* Истина и метод / Г.-Г. Гадамер // Пер. с нем. ; общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
25. *Теслинов А.Г.* Две традиции истолкования смыслов / А.Г. Теслинов // Информационные технологии в науке, образовании, телекоммуникации и бизнесе : Материалы XXXIV Международной конференции (Украина, Крым, Ялта – Гурзуф, 20-30 мая 2007 г.). – Гурзуф, 2007. – С. 243-245.
26. *Бахтин М.М.* Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин // Сост. С. Болгаров, В. Кожин. – М. : Художественная литература, 1986. – 543 с.
27. *Тульчинский Г.Л.* Остранение / Г.Л. Тульчинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hpsy.ru/public/x3038.htm>